

BERNARDETA IWAŃSKA-CIEŚLIK
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

KAPITUŁA ZLECA OPRAWĘ KSIĄG – ANALIZA RACHUNKÓW I INNYCH DOKUMENTÓW KAPITUŁY KATEDRALNEJ WE WŁOCŁAWKU W POSZUKIWANIU OPŁAT ZA USŁUGI INTROLIGATORSKIE W LATACH 1492–1863*

Włocławska kapituła katedralna ma swój początek w XII wieku, a pierwszym znanym dziekanem był Onold, późniejszy biskup kujawski. Uczestniczyła w gromadzeniu środków na budowę murowanej katedry, a jej grono było odpowiedzialne za utrzymanie budynku w należytym stanie. Dbano nie tylko o mury, lecz również wyposażenie. Szczególna rola przypadła kapitule w ochronie i zabezpieczaniu ksiązek zarówno z tworzonej przez nią biblioteki, jak i tych przechowywanych w obrębie katedry¹. Pośrednio nad porządkiem przechowywanych ksiąg czuwali też biskupi. Głównie objawiało się to w dekretach reformacyjnych, jak również w dyspozycjach wydawanych po wizytacjach, np. bp Maciej

* Księgi rachunkowe kapituły katedralnej we Włocławku obejmują okres 1542–1863. Najwcześniejsza wzmianka o oprawie ksiąg w aktach kapituły włocławskiej jest z 1492 roku. W tym miejscu chciałabym podziękować za cenne uwagi: dr Elżbiecie Pokorzyńskiej, drowi Arkadiuszowi Wagnerowi i mgr Agnieszce Ciesielskiej.

¹ Zob. B. Iwańska-Cieślik, *Biblioteka kapituły katedralnej we Włocławku*, Bydgoszcz 2013 (zob.: 2.1. Powstanie biblioteki i jej losy do 1950; 2.3. Opiekunowie zbiorów katedralnych i zakres ich obowiązków; 2.6. Ochrona i konserwacja księgozbioru katedralnego; 4.1. Rozporządzenia dotyczące korzystania z biblioteki kapitulnej).

Łubieński w 1632 roku w swoim dekrete reformacyjnym przypomniał o porządkowaniu biblioteki².

Zaprezentowany obraz korzystania z usług introligatorskich przez włocławską kapitułę jest jedynie przyczynkiem do badań nad jej historią, służącym zarazem głębszemu poznaniu działalności współpracujących z nią introligatorów.

ŹRÓDŁA DANYCH

Analizą objęto zachowane akta kapituły katedralnej we Włocławku, a przede wszystkim jej księgi rachunkowe oraz wybrane akta wydawane przez poszczególnych biskupów zmieniającej się diecezji³. Pomocnych danych dostarczają opracowania Stanisława Chodyńskiego, artykuły Kazimierza Rulki⁴, jak również teksty dotyczące introligatorstwa w poszczególnych miejscowościach⁵.

W celach porównawczych posłużono się zestawieniami z I połowy XX wieku dotyczącymi cen w takich miejscowościach, jak: Gdańsk⁶, Warszawa⁷, Kraków⁸, Lwów⁹, Lublin¹⁰, katalogami starych druków, gdzie odnajdujemy

² S. Chodyński, *Biblioteka kapituły katedralnej we Włocławku*, Włocławek 1949, s. 21.

³ Tenże, *Statuty kapituły katedralnej włocławskiej*, Kraków 1916.

⁴ K. Rulka, *Ksiądz Stanisław Chodyński bibliotekarz kapitulny i seminaryjny we Włocławku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1999, t. 72, s. 265–278; tenże, *Zapiski do dziejów introligatorstwa we Włocławku*, „Studia Włocławskie” 2013, t. 15, s. 262–270.

⁵ J. Pachoński, *Zmierzch sławetnych. Z życia mieszczan w Krakowie w XVII i XVIII wieku*, Kraków 1956; J. Zamrzycka, *Introligatorzy toruńscy od XV do XVI/XVII wieku. Typologia cech warsztatowych*, Toruń 2014; E. Pokorzyńska, *Introligatorzy toruńscy w XIX i pierwszej połowie XX wieku*, w: *Dawnych ksiąg niesyty. Tom studiów dedykowanych profesorowi Januszowi Tondelowi na siedemdziesięciolecie urodzin*, red. I. Imańska, A. Wagner, Toruń 2016, s. 317–339.

⁶ T. Furtak, *Ceny w Gdańsku w latach 1701–1815*, Lwów–Warszawa 1935; J. Pelc, *Ceny w Gdańsku w XVI i XVII wieku*, Lwów 1937.

⁷ S. Siegel, *Ceny w Warszawie w latach 1701–1815*, Lwów 1936; tenże, *Ceny w Warszawie w latach 1816–1914*, Poznań 1949; W. Adamczyk, *Ceny w Warszawie w XVI i XVII wieku*, Lwów 1938.

⁸ J. Pelc, *Ceny w Krakowie w latach 1369–1600*, Lwów 1935; E. Tomaszewski, *Ceny w Krakowie w latach 1601–1795*, Lwów 1934; M. Górewicz, *Ceny w Krakowie w latach 1796–1914*, Poznań 1914.

⁹ S. Hoszowski, *Ceny we Lwowie w latach 1701–1914*, Lwów 1914; tenże, *Ceny we Lwowie w XVI i XVII wieku*, Lwów 1928.

¹⁰ W. Adamczyk, *Ceny w Lublinie od XVI do końca XVIII wieku*, Lwów 1935.

przede wszystkim stawki za książki będące w obiegu¹¹. Pomocne były również opracowania dotyczące samego rynku księgarskiego, chociażby w Toruniu¹², Gdańsku¹³, Lwowie¹⁴ czy Krakowie¹⁵. Wyceny usług introliigatorских szukano również w wydawnictwie *Książka polska w ogłoszeniach prasowych XVIII wieku*¹⁶. Zapiski dziewiętnastowieczne można porównać chociażby z ustaleniami dotyczącymi introliigatorstwa w Warszawie¹⁷. Ze względu na przyczynkarski charakter opracowania zostaną zaprezentowane jedynie wybrane pozycje.

GŁÓWNE HIPOTEZY

W celu lepszego zobrazowania wyników przeprowadzonych analiz postanowiono sformułować hipotezy badawcze, które zostaną zweryfikowane w dalszej części artykułu. Przede wszystkim można stwierdzić z całą pewnością, że kapituła katedralna we Włocławku zlecała oprawę głównie ksiąg liturgicznych. Cena za te usługi była uzależniona od różnych czynników, jak: format dzieła i wykorzystane materiały (papier, skóra, deska, tektura). Oprawy wielkich foliałów wykorzystywanych w liturgii musiały być szczególnie drogie. Ze względu na analizę wydatków jednej instytucji zastanowiono się również nad aktywnością poszczególnych opiekunów

¹¹ Np.: *Katalog druków XVI wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, t. 5: L–O, red. H. Mieczkowska, Warszawa 2015; J. Gwóźdź, E. Różycki, *Druki XVI wieku z zbiorach Biblioteki Katedralnej we Lwowie*, Warszawa 2008; *Katalog inkunabułów Biblioteki Miejskiej w Gdańsku*, oprac. H. Jędrzejowska, M. Pelczarowa, Gdańsk 1954; *Katalog inkunabułów Biblioteki Zakładu im. Ossolińskich we Wrocławiu*, oprac. A. Kawecka-Gryczowa, Wrocław 1956; Z. Wiśniowska, *Katalog starych druków biblioteki muzeum zamku w Łańcucie*, Łańcut 1974.

¹² I. Imańska, *Per medium auctionis. Aukcje książek w Rzeczypospolitej (XVII–XVIII w.)*, Toruń 2013, s. 322–339; *Obieg książki w Prusach Królewskich w XVIII wieku*, Toruń 1993, s. 55–60; *Toruńskie aukcje książek w XVIII wieku*, Toruń 2007, s. 92–97.

¹³ Z. Nowak, *Dzieje księgarstwa w Gdańsku (XV–XVIII wiek)*, w: *Księgarstwo gdańskie dawniej i dziś*, Gdańsk 1980, s. 5–25.

¹⁴ E. Różycki, *Z dziejów książki we Lwowie w XVII wieku. Studia nad introliigatorstwem i handlem książką*, Katowice 1991.

¹⁵ M. Jaglarz, *Księgarstwo krakowskie w XVI wieku*, Kraków 2004, s. 39–40.

¹⁶ S. Grzeszczuk, D. Hombek, *Książka polska w ogłoszeniach prasowych XVIII wieku. Źródła*, t. 2: „Gazeta Warszawska” 1786–1792, red. Z. Goliński, Kraków 1995.

¹⁷ E. Pokorzyńska, *Introliigatorstwo na warszawskim Starym Mieście na przełomie XVIII i XIX wieku*, w: *Książka na Starym Mieście na przełomie XVIII i XIX wieku*, red. R. Nowoszewski, Warszawa 2003, s. 39–68.

księgozbioru: czy wśród ponad 20 nazwisk członków kapituły była osoba, która w sposób szczególny zabiegała o przechowywanie i należyłą ochronę ksiąg kapitulnych.

CZĘSTOTLIWOŚĆ I JAKOŚĆ DANYCH

Aktywność członków kapituły katedralnej w zleceniach intrologatorskich w omawianym okresie podzielono na cztery odcinki czasowe: do 1600 roku, lata 1601–1700, 1701–1800, 1801–1863. Odpowiednio figuruje tam: 3, 35, 46, 91 not, co dało razem 176 wzmianek. W poszczególnych latach odnotowywano zazwyczaj oprawę, naprawę, w tym przeszycie, uzupełnienie wybranych elementów okładziny, jak: narożniki, klamry, tasiemki. W każdej z nich możemy odnaleźć ciekawe informacje na temat dbania o powierzony zasób książkowy. Jakość danych byłaby optymalna, gdyby w obrębie zapisu widniało: miejsce, nazwisko intrologatora, zakres zabiegów konserwatorskich lub rodzaj nadanej oprawy oraz cena jednostkowa. Niestety mamy do czynienia jedynie z ogólnymi zapisami, jak: „intrologatorowi od oprawienia ksiąg kościelnych” (1601), „Za Mszał nowy z oprawą w Krakowie” (1667), „Od oprawy Mszałów w Thoruniu” (1715), „Od oprawy Biblii Kapitulney” (1729), „Od oprawy dzienników” (1787), „Za oprawę Psalterza chorowego” (1823), „Oprawa Mszałów, psalterzy itd.” (1857). Forma zapisu nie odbiega od tej przyjętej w tego typu dokumentach¹⁸.

W latach 1597–1863 w rachunkach i aktach kapituły pojawiły się informacje dotyczące nowej oprawy lub oprawy (86), napraw, reparacji, przeszywania (72), natomiast zapiski, np. „intrologatorowi za mszały” potraktowano w opracowaniu jako inne (18). Jedynie w minimalnym stopniu oprawa przeważa nad reparacją w poszczególnych zleceniach kapituły katedralnej we Włocławku.

Prace intrologatorskie dotyczyły poszczególnych pozycji liturgicznych, zasobów archiwum kapitulnego, w nielicznych przypadkach ksiąg i czasopism bibliotecznych. Najczęściej zlecano oprawę mszałów (73), psalterzy (23), brewiarzy (19), ksiąg kościelnych (18), graduałów (12), kanonów (12), antyfonarzy (10), agend (8), rytuałów (8), mszałów rekwialnych (7),

¹⁸ J. Gwioździk, *Biblioteka panien benedyktynek łacińskich we Lwowie (XVI–XVIII wiek)*, Katowice 2001, s. 144, 155–156; J. M. Marszalska, *Biblioteka opactwa cystersów w Szczyrzycu do końca XIX stulecia*, Tarnów 2007, s. 180–182.

mszalików (5), procesjonatów (3), kancjonałów (2) i jednego pontyfikału oraz ceremoniarza. Z zasobów archiwalnych do intrologatora oddano: księgi przywilejów (2), akta kapitulne (2), księgi wizytacji (3), a z zasobów bibliotecznych, np.: księgi prawnicze (7), Biblię, Ewangelie (2), z czasopism: dzienniki (23), „Pamiętnik Religijno-Moralny” (3). Opłaty za oprawę były zapisywane w tynfach¹⁹, florenach, czyli złotym polskim, srebrnej monecie, denarach, złotym. Jeszcze w XIX wieku pojedynczą zapiskę uczyniono we florenach.

Do 1600 roku zachowały się pojedyncze informacje na temat opłat za usługi intrologatorskie. W księgach rachunkowych wynotowano prace wykonywane przez lokalnych rzemieślników: Wojciecha, Andrzeja z Niesułka²⁰ czy Floriana Materkę²¹. Kapituła katedralna szczególnie dbała o intrologatora Wojciecha, który w czasie choroby w 1544 roku został zaopatrzony w żywność²². Wymieniono również Andrzeja z Niesułka (zm. 1569), proboszcza w Kłótnie i mansjonarza (niższej rangi kapłana) w katedrze wrocławskiej. Jedynie w 1597 roku dowiadujemy się, że Florkowi za naprawę dwóch ksiąg zapłacono 1 fl. 18 gr²³. Dla porównania w roku następnym „od układania xiąg” dano robotnikom 3 fl.²⁴.

Chociaż wyceny usługi nie można wprost przyrównać do cen ksiąg, jednakże znaczące przykłady odnajdujemy w katalogach starych druków, i tak za *Opera in quatuor tomos distributa* św. Alexandrinusa Athanasiusa (Bazylea 1556, 2°) lwowianin Jerzy Iwaszkiewicz w Warszawie w 1590 roku dał 4 fl.²⁵ Z kolei z pamiętników staropolskich dowiadujemy się, że w Krakowie w 1573 roku za dużą skórę wołową po wygarbowaniu klienci płacili

¹⁹ M. Gumowski, *Podręcznik numizmatyki polskiej*, Kraków 1914; H. Cywiński, *Dziesięć wieków pieniądza polskiego 980–1980*, Warszawa 1982; J. Kurpiewski, *Zarys historii pieniądza polskiego*, Warszawa 1988.

²⁰ P. Pawłowski, *Andrzej z Niesułka*, w: *Wrocławski słownik biograficzny* [dalej: WSB], t. 2, red. S. Kunikowski, Wrocław 2005, s. 3.

²¹ Tenże, *Materka Florian (Florek)*, w: tamże, t. 3, s. 105.

²² Archiwum Diecezjalne we Wrocławku, Archiwum Kapituły Katedralnej we Wrocławku [dalej: ADWł, AKKWł], Dział II. Sygn. 3 (217). Akta posiedzeń kapituły, k.112: „1544 [...] D. Alberto intrologatori”.

²³ W opracowaniu zastosowano standardowe skróty: fl. – floren, den. – denar, gr – grosze, tynf. – tynfa, tynfów, zł – złoty. K. Rulka *Zapiski do dziejów intrologatorstwa*, s. 263; B. Iwańska-Cieślik, *Biblioteka kapituły katedralnej we Wrocławku*, s. 152.

²⁴ ADWł, AKKWł, Dział III. Sygn. 14(252). Dobra i rachunki za lata 1590–1652.

²⁵ J. Gwioździk, E. Różewicz, dz. cyt., poz. 34.

40 gr²⁶. Ze względu na duży format ksiąg liturgicznych i ich wielokrotne użytkowanie, do ich oprawy przeważnie używano dużą i wytrzymałą skórę bydlęcą. Cenne informacje o książkach i ich cenach odnajdujemy w inwentarzu rzeczy intrologatora krakowskiego Macieja Przywilckiego z 1587 roku²⁷, gdzie np. *Psalterz* Jana Kochanowskiego w pergaminowej okładzinie został wyceniony na 1 fl., a jego *Fraszki* na 15 gr, czyli pół florena.

Z lat 1601–1700 w rachunkach i aktach kapituły figuruje aż 36 wzmianek dotyczących oprawy, jej poprawy, przeszywania czy uzupełniania zdobień. Prace zlecano wspomnianemu Florianowi, intrologatorom z Krakowa, Torunia i Gdańska. Stawki za wykonanie poszczególnych prac wahały się od 8 den. do 75 fl.²⁸

Najmniej kosztowały usługi z lat 1601 i 1602, kiedy za oprawę ksiąg kościelnych zapłacono 8 den., a za ich naprawę 7 den.²⁹ (1 gr = 18 den.). Dla zobrazowania wydatku można podać, że za wyprawioną świńską skórę kapituła w 1604 roku zapłaciła 2 fl. i 20 gr. Jeszcze w tym samym roku Florian Materka za przeszywanie pergaminowego antyfonarza oraz nadanie mu nowej oprawy otrzymał 4 fl.³⁰

Najwięcej, bo aż 20 fl., zapłacono w 1618 roku za ponowne zszycie graduatu również sporządzonego na pergaminie, naprawę czterech starych mszałów oraz jednego brewiarza. Przykładowo w 1616 roku zakupiono w Gnieźnie książkę *Libellus Sodalitas* François de Costera (Kolonia 1600, 8°) za 1 fl.³¹ Trzy lata później Andreas Pokost zakupił w Gdańsku Joannesa Nidera *Praeceptorium divinae legis* (Strassburg 1483, 2°) za 5 gr³². W inwentarzu intrologatora Stefana Terepetka z 1626 roku zawarto m.in. taki opis: „Opus Kochanowskiego z rytmami Miaskowskiego sekstern za złotych

²⁶ Zbiór pamiątek historycznych o dawnéj Polsce z rękopismów, tudzież dzieł w różnych językach o Polsce wydanych oraz z listami oryginalnemi królów i znakomitych ludzi w kraju naszym, t. 3, zebr. J. U. Niemcewicz, Warszawa 1822, s. 458.

²⁷ A. Chmiel, *Inwentarz rzeczy intrologatora krakowskiego Macieja Przywilckiego z r. 1587*, „Silva Rerum” 1928, z. 4, s. 175–180.

²⁸ Ówczesnie stosowany przelicznik wartości pieniądza, to: 1 floren = 1,5 grzywny = 6 wiardunków = 30 groszy = 90 szelągów = 540 denarów; J. Pelc, *Ceny w Krakowie w latach 1369–1600*, s. 32.

²⁹ ADWł, Zespół AKKWł, Dział III. Sygn. 16 (269). Dobra i rachunki za lata 1598–1655.

³⁰ Tamże.

³¹ Z. Jaskowski, dz. cyt., poz. 235.

³² *Katalog inkunabułów Biblioteki Miejskiej w Gdańsku*, poz. 452.

dwa i groszy dwadzieścia, oprawie w świniej skórze za złoty i groszy 5''³³. Wymieniony tam słownik Grzegorza Knapskiego kosztował 6 zł, okładzinę do niego ze świńskiej skóry wyceniono po 2 zł i 25 gr³⁴. W świetle tych przykładów 20 fl. nadal stanowi dużą kwotę.

Kapituła włocławska po śmierci Floriana Materki zaczęła wywozić księgi do introligatora/ów toruńskich. Gród Kopernika znajdował się w dogodnym miejscu, ponieważ obszar diecezji był przesunięty na północ aż do Gdańska i od 1551 roku nosiła ona nazwę *Vladislaviensis et Pomeraniae*³⁵. W tym okresie odnotowano, że kapituła włocławska korzystała z usług torunian sześciokrotnie, w latach: 1609, 1612, 1616, 1621, 1646, 1671. Zygmunt Mocarski wynotował, że w XVII wieku w Toruniu pracowali: Joannes Eccardun, Jan Plescher, Wilhelm Engel, Asm Reilt³⁶. W 1621 roku za oprawę graduau zapłacono anonimowemu toruńskiemu rzemieślnikowi 11 fl., dodatkowo wynajęto właściciela furmanki, który otrzymał za zawieszenie i przywiezienie księgi od introligatora 2 fl.

Do ksiąg najczęściej konserwowanych w katedrze włocławskiej należały: brewiarz, mszał czy psalterz. Te we Lwowie osiągały ceny od 6 gr do 10 zł polskich. Włocławska kapituła płaciła introligatorom od 7 den. do 56 fl. i 24 gr. Jedną z wyższych stawek była zapłata za oprawę i wykupienie *privilegiorum* od introligatora toruńskiego w wysokości 55 fl., jednakże nie są znane bliższe okoliczności tego zdarzenia. Najwięcej zazwyczaj płacono przy zleceniach opisywanych w następujący sposób: „Introligatorowi od naprawy ksiąg kościelnych” (1685)³⁷. Z kolei rada miasta Lwowa najwięcej płaciła 4 zł za oprawę księgi radzieckiej w czerwoną skórę³⁸.

Podobna sytuacja miała miejsce w Gdańsku, gdzie w 1668 roku za naprawę mszału pergaminowego i jego wykupienie dziekan włocławski Stanisław Święcicki zapłacił 14 fl.³⁹ Niestety brak danych na temat konkretnych introligatorów gdańskich pracujących w tym roku. Wiadomo jedynie,

³³ E. Torój, *Inwentarze ksiąg lubelskich introligatorów z pierwszej połowy XVII wieku*, Lublin 2000, s. 73.

³⁴ Tamże, s. 72.

³⁵ A. Tomczak, *Kancelaria biskupów włocławskich w okresie księgi wpisów (XV–XVIII w.)*, Toruń 1964, s. 17–18.

³⁶ Z. Mocarski, *Książka w Toruniu do roku 1783. Zarys dziejów*, w: *Dzieje Torunia*, red. K. Tymieniecki, Toruń 1933, s. 355, 410.

³⁷ ADWł, AKKWł, Dział III. Sygn. 17 (273). Dobra i rachunki za lata 1662–1742.

³⁸ R. Różycki, dz. cyt., s. 228–231.

³⁹ ADWł, AKKWł, Dział II. Sygn. 10 (215). Akta posiedzeń kapituły, k. 192 v.

że w II połowie XVII wieku pracowało w różnych dekadach od sześciu do dziewięciu mistrzów⁴⁰. Liczbę potencjalnych wykonawców usług zwiększa suma zatrudnianych uczniów w II połowie XVII wieku. W latach 1663–1700 zostało zapisanych 105 uczniów, z czego „wyzwolonych” 84, czyli tych, którzy ukończyli naukę⁴¹. Julian Pelc w publikacji na temat cen w Gdańsku w XVI i XVII wieku jako jedyną monetę porównywalną uznał grosze. Wymienione więc 14 fl. równałoby się 420 gr. W tym czasie, czyli w 1668 roku, jeden sztof mleka kosztował 2,66 gr, 100 funtów sera – 8,41 zł, ryza papieru pierwszego gatunku 240 gr, drugiego gatunku 150 gr. Stawka dzienna czeladnika murarskiego w Gdańsku wynosiła – 30,25 gr, czeladnika ciesielskiego – 25,5 gr, a czeladnika niewykształconego 17 gr⁴².

Poza pracami przeprowadzonymi w Toruniu i Gdańsku odnotowano jeszcze około 30 wzmianek dotyczących napraw czy sporządzenia nowych okładzin. Znalezione m.in. dane, że introligator Wysocki oprawił trzy wielkie księgi i jedną mniejszą z dekretami za 18 fl. i 24 gr w 1685 roku. Wtedy też dwukrotnie kupowano skórę do oprawy, za co zapłacono 1 fl. i 25 gr, a następnie 8 fl. i 20 gr. Zamówiono jeszcze klauzury za 1 fl. oraz ćwieki i narożniki za 5 fl. i 26 gr⁴³. Możliwe, że oprawy były wykonywane na miejscu we Włocławku. Niestety dotychczas nie udało się ustalić introligatorów pracujących tam w tym okresie⁴⁴.

Rachunki kapituły włocławskiej dostarczają informacji chociażby na temat występków uczniów szkoły katedralnej, którzy dopuścili się wyrwania kart pergaminowych z graduału i antyfonarza, za ich naprawę prokurator zapłacił 5 fl. i 15 gr w 1688 roku⁴⁵.

Najwięcej wydano na ochronę zbiorów kapitulnych w 1697 roku, kiedy to na oprawę mszałów do zakrystii wikariuszowskiej poświęcono 18 fl. i 10 gr, za obłożenie antyfonarza w jucht czerwony, klamry i okowy żelazne (75 fl.) oraz drugiej księgi w ten sam jucht 30 fl. Z kolei księdzu Filipowskiemu

⁴⁰ J. Trzaska, *Trudności wytwórczości cechowej*, w: *Historia Gdańska*, t. 3, cz. 1: 1655–1793, red. E. Cieślak, Gdańsk 1993, s. 108, tab. 23.

⁴¹ Tamże, s. 125, tab. 25.

⁴² Tamże, s. 37, 42, 89, 104–105, 108, 110, 112.

⁴³ ADWł, Zespół AKKWł, Dział III. sygn. 17 (273). Dobra i rachunki za lata 1662–1742. Ostatnio Wysockiego przywołał A. Wagner, *Prymas Maciej Drzewicki jako bibliofil. W pięćsetlecie powstania pierwszego polskiego ekslibrisu*, Warszawa 2016, s. 96.

⁴⁴ K. Rulka, *Zapiski z dziejów introligatorstwa*, s. 262–270.

⁴⁵ ADWł, Zespół AKKWł, Dział III. sygn. 17 (273). Dobra i rachunki za lata 1662–1742.

za zawieszenie i przywiezienie tych ksiąg od introligatora wypłacono 3 fl. Oprawa kanonu w tym samym roku wyniosła tylko 1 fl. Razem wydano 124 fl. i 10 gr. Stawki są zbliżone do tych wydatkowanych przez kapitułę łowicką. W jej aktach odnotowano w 1637 roku, że za zszywanie i oprawianie psalterza zapłacono 21 fl., a *Supplementarza* – 10 fl.⁴⁶

Uzupełniając przedstawione dane, można jeszcze dodać, że w XVII wieku opiekę nad księgozbiorem we Włocławku sprawowali: Marcin Kościeski, Jan Bienkowski, Andrzej Mszczonowski, Sebastian Grotkowski, Michał Franciszek Czerniakowski, Baltazar Aleksander Gissa i Marcin Protficz. Ostatni z wymienionych za sporządzenie inwentarza archiwum kapitulnego, spisanie ksiąg i czuwanie nad ich porządkiem otrzymał gratyfikację w wysokości 100 fl.⁴⁷ Był nauczycielem w szkole katedralnej we Włocławku, a pod koniec życia oficjałem w konsystorzu włocławskim⁴⁸.

W latach 1701–1800 w dokumentach kapituły katedralnej we Włocławku wymieniono usługi introligatorskie 46 razy. Trudno określić skrajne ceny, ponieważ były one zapisywane we florenach, tynfach, złotych i groszach. Najwięcej jednorazowo wydano 82 zł i 12 gr za oprawę 18 ksiąg w 1765 roku. Przeglądu i wyboru poszczególnych pozycji dokonali wtedy sekretarz Walenty Romański i zakrystianin Łukasz Chrzanowski. Dziesięć lat później doszło do podobnej rewizji zasobów kapitulnych i wyznaczono 13 ksiąg, a ich naprawa kosztowała 26 zł⁴⁹, czyli średnio 2 zł od pozycji. Wcześniej, w 1712 roku introligatorowi za pracę przy różnych księgach kościelnych, w tym mszałach, mszalikach, kanonach, graduałach i agendach, zapłacono 52 fl. i 12 gr.

W tym stuletnim okresie na oprawę i naprawę poszczególnych woluminów wydano: 123 fl. i 76,5 gr, 321 tynf. i 154 gr, 89 zł i 70 gr⁵⁰. Nie przeliczano groszy na poszczególne monety, ponieważ kurs był zmienny. Wysokość nakładów na ochronę księgozbioru kapitulnego jest o wiele wyższa niż ta przekazana przez ks. Baltazara Dulewskiego w 1771 roku na konserwację ksiązek Biblioteki Ordynacji Zamoyskiej w wysokości 150 zł

⁴⁶ J. Osieglowski, *Konserwacja książki w Polsce przedrozbiorowej*, Poznań 1985, s. 169.

⁴⁷ B. Iwańska-Cieślik, dz. cyt., s. 73–75.

⁴⁸ K. Rulka, *Protficz (Protwicz) Marcin*, w: WSB, t. 6, s. 128–129.

⁴⁹ B. Iwańska-Cieślik, dz. cyt., s. 156.

⁵⁰ ADWł, AKKWł, Dział III. Sygn. 16 (269) i 17 (273). Dział III. Rachunki za lata 1598–1742.

rocznie⁵¹. Z kolei oprawy opatrzone superekslibrisem Ignacego Potockiego pod koniec XVIII wieku są wynikiem umowy zawartej w 1790 roku z introligatorem warszawskim Janem Kilmanem, który za wykonanie 526 grzbietów zażądał 1226 zł⁵², co znacznie przekraczało kwotę wydatkowaną przez kanoników i prałatów wrocławskich.

Najmniej płacono za różnego rodzaju naprawy, np. reparacja graduałów w 1727 roku kosztowała 1 tynf., czterech mszałów – 6 tynf. (1716), ale już 13 mszałów 20 tynf. (1726), a zatem średnio 1–1,5 tynf. za egzemplarz. Jednakże jeśli przypatrzymy się wybranym przykładom: oprawa *Volumina Legum* – 7 zł, 13 ksiąg – 26 zł (1775), trzech ksiąg do kapitulacza – 8 zł (1783), oprawa trzech ksiąg z jednej – 6 zł (1785), dzienników – 26 gr (1787)⁵³, otrzymujemy średnią stawkę ok. 3 zł. Równało się to tygodniowym zarobkom czeladnika introligatorskiego z 1759 roku (3 zł 10 gr)⁵⁴.

Kapituła wrocławska w dalszym ciągu korzystała z usług introligatorów toruńskich w latach 1715, 1721, 1723, 1739, 1741⁵⁵. W świetle publikacji Mocarskiego i późniejszych ustaleń Iwony Imańskiej na terenie miasta działali Kasper Gottfried Ernst, Jan Krzysztof Hoffman, Chrystian Ernst Rakowski i Jeremiasz Tiellich, a w latach 1723–1779 warsztaty introligatorskie prowadziło od dwóch do czterech mistrzów⁵⁶.

W rachunkach kapituły zaznaczano wyznanie mojżeszowe wrocławskiego rzemieślnika, i tak w 1798 roku za naprawę ksiąg liturgicznych zapłacono Żydowi 19 fl. Warto w tym miejscu nadmienić, że we Wrocławku osadnictwo ludności tego wyznania nastąpiło po drugim rozbiore w 1793 roku, po włączeniu miasta do zaboru pruskiego. Nie znamy jednak nazwiska żadnego introligatora aż do 1837 roku, kiedy przy ul. Królewieckiej pracował Szamul Silbersztain⁵⁷.

⁵¹ J. Osieglowski, dz. cyt., s. 178.

⁵² J. Rudnicka, *Biblioteka Wilanowska. Dwieście lat jej dziejów (1741–1932)*, Warszawa 1967, s. 49.

⁵³ ADWł, AKKWł, Dział III. Sygn. 36 (271). Dobra i rachunki za lata 1774–1783 i Sygn. 42 (275). Dobra i rachunki za lata 1785–1811.

⁵⁴ J. Pachoński, *Drukarze, księgarze, bibliopole krakowscy 1750–1815*, Kraków 1952, s. 38.

⁵⁵ ADWł, AKKWł, Dział III. Sygn. 17 (273). Dobra i rachunki za lata 1662–1742.

⁵⁶ I. Imańska, *Obieg książki*, s. 89; Z. Mocarski, dz. cyt., s. 457; K. Mikulski, *Przestrzeń i społeczeństwo Torunia od końca XIV do początku XVIII wieku*, Toruń 1999, s. 289.

⁵⁷ K. Rulka, *Zapiski do dziejów introligatorstwa*, s. 263.

Koszt oprawy nowych druków zapewne zależał od wielkości zamówienia. Na przykładzie odpłatności za wydanie katalogów aukcyjnych, które składały się od 20 do 500 stron w nakładzie do 400 egzemplarzy, mógł wynosić 12–30% ceny druku⁵⁸. Z kolei z roku 1730⁵⁹ wynotowano, że za antyfonarz, psalterz, procesjonał i wielką agendę kapituła zapłaciła 99 tynf. i 1 gr, a oprawa kosztowała 19 tynf. i 1gr, co daje dwudziestoprocentowy stosunek do ceny zakupionych pozycji.

Nadal, biorąc pod uwagę opracowanie Jana Pachońskiego z 1956 roku, nie wiadomo dużo więcej na temat stawek za usługi introligatorskie, ponieważ:

Bardzo niewiele dochowało się cen pobieranych przez introligatorów za pewne czynności. Tylko niektórzy z nabywców odnotowywali za książkach cenę zakupu i koszt „proligatury”. [...] Wiemy tylko, że w 1698 r. luksusowa oprawa brewiarza w skórę kosztowała 6 zł, w 1718 r. oprawa w półskórek *Nomenclatora* Murmeliusa – 4 gr, 1768 r. magistrat za oprawę 2 konstytucji zapłacił 1 zł 10 gr, zaś w 1798 r. za oprawę 3 protokołów – 27 zł⁶⁰.

Zacytowane wartości i ich siłę nabywczą można przyrównać do znacznej liczby produktów, jak: mleko, ser, papier czy obuwie. Postanowiono zaprezentować te kwoty w oparciu o ceny jednego garnca wina (4 l) (tabela 1).

W okresie 1801–1863 kapituła włocławska dokonała 91 opłat za naprawy, oprawy, „wyporzędzenia”, zszycia ksiąg liturgicznych oraz nabywanych czasopism. Były to zlecenia prałatów i kanoników, a opiekunami zgromadzonego księgozbioru byli: Ludwik Kuczkowski, Felicjan Antoni Niewieściński, Teodor Majewski, Edward Malczewski, Walenty Tomaszewski, Benedykt Cynka, Michał Marszewski oraz Karol Zieliński. Do ich głównych zadań należało spisywanie ksiąg, oznaczenie poszczególnych woluminów i utrzymanie ich w należyтым porządku⁶¹.

⁵⁸ I. Imańska, „*Per medium auctionis*”, s. 190, 219–221.

⁵⁹ ADWł, AKKWł, Dział III. Sygn. 17 (273). Dobra i rachunki za lata 1662–1742.

⁶⁰ J. Pachoński, *Zmierzch sławetnych*, s. 219.

⁶¹ B. Iwańska-Cieślik, dz. cyt., s. 79–81.

Tabela 1. Ceny wina (1 garniec = 4 l) we Lwowie, Warszawie, Krakowie, Lublinie

Rok	Lwów	Warszawa	Kraków	Lublin
1600	28 gr	16 gr	22,27 gr	28, 66 gr
1650	120 gr	98,42 gr	45,6 gr	90 gr
1700	320 gr	309,7 gr	165 gr	247,72 gr
1750	420 gr	12,78 zł wino węgierskie	237 gr	304 gr
1800	192 gr – 1798 r.	13,66 zł jw.	360 gr – 1792 r.	180 gr

Źródło: S. Siegel, *Ceny w Warszawie w latach 1701–1815*, Lwów 1936; tenże, *Ceny w Warszawie w latach 1816–1914*, Poznań 1949; W. Adamczyk, *Ceny w Warszawie w XVI i XVII wieku*, Lwów 1938; J. Pelc, *Ceny w Krakowie w latach 1369–1600*, Lwów 1935; E. Tomaszewski, *Ceny w Krakowie w latach 1601–1795*, Lwów 1934; M. Górewicz, *Ceny w Krakowie w latach 1796–1914*, Poznań 1914; S. Hoszowski, *Ceny we Lwowie w latach 1701–1914*, Lwów 1914; tenże, *Ceny we Lwowie w XVI i XVII wieku*, Lwów 1928; W. Adamczyk, *Ceny w Lublinie od XVI do końca XVIII wieku*, Lwów 1935.

Tabela 2. Wynagrodzenie za sporządzanie rubryceli w kapitule katedralnej we Włocławku

Rok	Stawka	Funkcja/nazwisko
1693	30 zł	ks. Mogilnicki
1708–1737	30 tynf.	wicedziekan
1738–1763	60 tynf.	wicedziekan
1764	100 tynf.	wicedziekan
1765–1810	120 zł	wicedziekan
1811–1812	120 zł	–
1813–1822	120 zł	1813–1815 ks. R. Majewski, 1817–1822 ks. J. Różycki
1825–1839	120 zł	1826 ks. F. Płoszczyński, 1828–1830 ks. J. Różycki, 1838 ks. Brzozowski, 1839 ks. F. Orlikowski
1840–1845	120 zł	prefekt seminarium ks. J. Majewski
1846–1857	120 zł	prefekt seminarium
1858	120 zł	prefekt ks. misjonarzy

Źródło: ADWł, AKKWł, Dział. III. Rachunki za lata 1693–1858.

W tym czasie zaczęto gromadzić takie periodyki, jak: „Dziennik Praw Królestwa Polskiego”, „Dziennik Urzędowy Województwa Mazowieckiego”, „Pamiętnik Religijno-Moralny”⁶². Sumy wydatkowane zapisywano w złotych i florenach⁶³. Oprawa „Dziennika Praw” w latach 1811–1836 wahała się między 1zł a 2 zł i 26 gr⁶⁴, a „Dziennika Wojewódzkiego” w okresie od 1825 do 1837 roku – 3–4 zł⁶⁵.

Jednakże najwięcej płacono za nadanie okładziny księgom liturgicznym. W 1839 roku⁶⁶ na dwa nowe mszały wydano 144 zł, a ich oprawa pochłonęła 84 zł. Tu można przytoczyć, że w tym roku za wykonanie rubryceli wicedziekanowi płacono 120 zł (zob. tabela 2). Brak podanego miejsca usługi należy uznać za wskazówkę do poszukiwań lokalnych mistrzów tego fachu. Poza wspomnianym introligatorem z ul. Królewieckiej w opracowaniach figuruje jeszcze Mosiek Silbersztein. W latach 60. XIX wieku notowano we Włocławku czterech introligatorów⁶⁷. Wysokie ceny oprawy, zwłaszcza pozycji służących do liturgii, odnotowano jeszcze w 1816 roku – 60 zł, w 1820 roku – 20 zł, 1823 roku – 31 zł⁶⁸.

Niestety stawki za usługi introligatorskie na terenie zaboru rosyjskiego zostały zestawione jedynie dla Warszawy. Elżbieta Pokorzyńska, pochylając się nad publikacjami dotyczącymi środowiska warszawskiego, ustaliła następujące ceny:

za zbroszurowanie Gazety Warszawskiej nawet 1 zł; oprawa w tekturę kosztowała ok. 1–1½ zł; za oprawę półskórkową ze złoceniami Kilemann brał od Korpusu Kadetów 1¼ – 4 zł, zależnie od formatu i ilości jednokowych tomów; oprawa całoskórzana do biblioteki Potockiego została wyceniona podobnie, od 1½ zł za mały tom po 3¾ zł za duże foliały; luksusowa, złocona oprawa w materię kosztowała 4 zł; futerałik kosztował ½ zł⁶⁹.

⁶² Tamże, s. 112–118.

⁶³ I. Ihnatowicz, *Vademecum do badań nad historią XIX i XX wieku*, Warszawa 1967, s. 86–87.

⁶⁴ ADWł, AKKWł, Dział III. Sygn. 53 (281). Dobra i rachunki za lata 1813–1823.

⁶⁵ Tamże, Dział III. Sygn. 52 (440). Dobra i rachunki za lata 1811–1840.

⁶⁶ Tamże, Dział III. Sygn. 63 (285). Dobra i rachunki za lata 1839–1841.

⁶⁷ K. Rulka, *Zapiski do dziejów introligatorstwa*, s. 263.

⁶⁸ ADWł, AKKWł, Dział III. Sygn. 51 (279). Dobra i rachunki za lata 1807–1830.

⁶⁹ E. Pokorzyńska, *Introligatorstwo na warszawskim Starym Mieście*, s. 66–67.

Przybliżyła również opłaty za poszczególne procesy introligatorskie, które mogły wynosić nawet 200 zł⁷⁰. Sumy przekazywane na usługi przez włocławską kapitułę były szczególnie wysokie, zwłaszcza w przypadku pozycji wielkoformatowych i cennych. Jednakże stawki za oprawę periodyków mieściły się w standardach warszawskich.

PODSUMOWANIE

Kapituła katedralna we Włocławku obejmowała swoją opieką katedrę i jej wyposażenie. W niniejszym artykule skupiono się nad ochroną jej zasobów w postaci ksiąg liturgicznych, zbiorów archiwalnych i bibliotecznych. Z danych wynika, że z roku na rok zleceń na prace introligatorskie było coraz więcej, rosły również kwoty przekazywane na ten cel. Należy stwierdzić, że były to sumy znacznie przekraczające te, które kapituła wydawała na zakup nowych pozycji. Jej księgozbiór powiększał się przede wszystkim poprzez dary i legaty ze strony prałatów i kanoników.

Szczególną troską otoczono zasób ksiąg liturgicznych, których oprawy nadal należą do najcenniejszych obiektów przechowywanych obecnie w Bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku. Zlecenia dotyczące tych pozycji stanowiły 76% wszystkich wynotowanych zapisów.

Korzystano przede wszystkim z usług introligatorów toruńskich i włocławskich. Sporadycznie, np. przy okazji zakupu księgi w Krakowie, zlecano oprawę w tej miejscowości. Tylko raz odnotowano podróż do Gdańska. Szczególną aktywność w opiece nad powierzonym księgozbiorem wykazał Marcin Protficz.

Przedstawiony obraz kapituły włocławskiej jest próbą przybliżenia wyjątkowego jej stosunku do gromadzonego przez wieki zbioru. Starano się to zrealizować poprzez podanie wysokości stawek za oprawę różnego typu ksiąg i czasopism oraz porównać je ze skromnym materiałem dostępnym w cytowanej literaturze.

⁷⁰ Tamże, *Sztuka introligatorska w Warszawie w I połowie XIX wieku*, „Roczniki Biblioteczne” 2007, t. 51, s. 122.

STRESZCZENIE

Kapituła katedralna we Włocławku była organizatorem biblioteki, która swoimi zasobami oddziaływała na życie naukowe w okresie zniewolenia i po odzyskaniu niepodległości. O jej zbiory biblioteczne dbała sama kapituła i biskup ordynariusz. Dowody na szczególną troskę o oprawę ksiąg i inne formy zabezpieczenia zachowały się w księgach rachunkowych, protokołach posiedzeń, rozporządzeniach czy na samych księgach. Analizę różnego typu zleceń zaprezentowano w układzie chronologicznym, co pozwoliło ukazać okresy wzmożonej ochrony zasobów, drogi kontaktów z introligatorami, a przede wszystkim stawki za poszczególne usługi.

SŁOWA KLUCZOWE: Kapituła katedralna we Włocławku; introligatorzy; ochrona zbiorów bibliotecznych

SUMMARY

Chapter commissions bookbinding – analysis of the accounts and other documents of the Cathedral Chapter in Włocławek in search for the fees for bookbinding services in the years 1492 – 1863

The Cathedral Chapter in Włocławek was an organiser of a library which with its resources influenced the scientific life during the enslavement period and after the regaining of independence. The Chapter itself and the Bishop Ordinary took great care of its collections. The evidence of that particular care with which bookbinding and other forms of protection of books were treated has survived in the accounting books, the minutes of meetings, the regulations or on the books themselves. The analysis of various types of commissions is going to be presented in the chronological order, which will allow to show the periods of intensified protection of the possessions, the ways of peregrinations of bookbinding and, most of all, the tariffs for the particular services.

KEYWORDS: Cathedral Chapter in Włocławek; bookbinders; protection of library collections

BIBLIOGRAFIA

Adamczyk W., *Ceny w Lublinie od XVI do końca XVIII wieku*, Lwów 1935 • Adamczyk W., *Ceny w Warszawie w XVI i XVII wieku*, Lwów 1938 • Chmiel A., *Inwentarz rzeczy introligatora krakowskiego Macieja Przywilckiego z r. 1587*, „Silva Rerum” 1928, z. 4, s. 175–180 • Chodyński S., *Biblioteka kapituły katedralnej we Włocławku*, Włocławek 1949 • Chodyński S., *Statuty kapituły katedralnej włocławskiej*, Kraków 1916 • Cywiński H., *Dziesięć wieków pieniądza polskiego 980–1980*, Warszawa 1982

- Dymmel A., *Ceny subskrypcji książek i czasopism naukowych wydanych w Królestwie Polskim w latach 1800–1863*, „Folia Bibliologica” 1990/1991, t. 38/39, s. 55–61 • Furtak T., *Ceny w Gdańsku w latach 1701–1815*, Lwów–Warszawa 1935 • Górewicz M., *Ceny w Krakowie w latach 1796–1914*, Poznań 1914 • Grzeszczuk S., Hombek D., *Książka polska w ogłoszeniach prasowych XVIII wieku. Źródła, t. 2: „Gazeta Warszawska” 1786–1792*, red. Z. Goliński, Kraków 1995 • Gumowski M., *Podręcznik numizmatyki polskiej*, Kraków 1914 • Gwioździk J., *Biblioteka panien benedyktynek łacińskich we Lwowie (XVI–XVIII wiek)*, Katowice 2001 • Gwioździk J., Różycki E., *Druki XVI wieku z zbiorach Biblioteki Katedralnej we Lwowie*, Warszawa 2008 • Hoszkowski S., *Ceny we Lwowie w XVI i XVII wieku*, Lwów 1928 • Hoszkowski S., *Ceny we Lwowie w latach 1701–1914*, Lwów 1914 • Ihnatowicz I., *Vademecum do badań nad historią XIX i XX wieku*, Warszawa 1967 • Imańska I., *Obieg książki w Prusach Królewskich w XVIII wieku*, Toruń 1993 • Imańska I., *Per medium auctionis. Aukcje książek w Rzeczypospolitej (XVII–XVIII w.)*, Toruń 2013 • Imańska I., *Toruńskie aukcje książek w XVIII wieku*, Toruń 2007 • Iwańska-Cieślik B., *Biblioteka kapituły katedralnej we Włocławku*, Bydgoszcz 2013 • Jaglarz M., *Księgarstwo krakowskie w XVI wieku*, Kraków 2004 • *Katalog druków XVI wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, t. 5: L–O, red. H. Mieczkowska, Warszawa 2015 • *Katalog inkunabułów Biblioteki Miejskiej w Gdańsku*, oprac. H. Jędrzejowska, M. Pelczarowa, Gdańsk 1954 • *Katalog inkunabułów Biblioteki Zakładu im. Ossolińskich we Wrocławiu*, oprac. A. Kawecka-Gryczowa, Wrocław 1956 • Marszalska J. M., *Biblioteka opactwa cystersów w Szczyrzycu do końca XIX stulecia*, Tarnów 2007 • Mikulski K., *Przestrzeń i społeczeństwo Torunia od końca XIV do początku XVIII wieku*, Toruń 1999 • Mocarski Z., *Książka w Toruniu do roku 1783. Zarys dziejów*, w: *Dzieje Torunia*, red. K. Tymieniecki, Toruń 1933, s. 343–468 • Osieglowski J., *Konserwacja książki w Polsce przedrozbiorowej*, Poznań 1985, s. 169 • Pachoński J., *Drukarze, księgarze, bibliopole krakowscy 1750–1815*, Kraków 1952 • Pachoński J., *Zmierzch sławetnych. Z życia mieszczan w Krakowie w XVII i XVIII wieku*, Kraków 1956 • Pelc J., *Ceny w Gdańsku w XVI i XVII wieku*, Lwów 1937 • Pelc J., *Ceny w Krakowie w latach 1369–1600*, Lwów 1935 • Pokorzyńska E., *Introligatorstwo na warszawskim Starym Mieście na przełomie XVIII i XIX wieku*, w: *Książka na Starym Mieście na przełomie XVIII i XIX wieku*, red. R. Nowoszewski, Warszawa 2003, s. 39–68 • Pokorzyńska E., *Introligatorzy toruńscy w XIX i pierwszej połowie XX wieku*, w: *Dawnych ksiąg niesyty. Tom studiów dedykowanych profesorowi Januszowi Tondelowi na siedemdziesięciolecie urodzin*, red. I. Imańska, A. Wagner, Toruń 2016, s. 317–339 • Różycki E., *Z dziejów książki we Lwowie w XVII wieku. Studia nad introligatorstwem i handlem książką*, Katowice 1991 • Rudnicka J., *Biblioteka Wilanowska. Dwieście lat jej dziejów (1741–1932)*, Warszawa 1967 • Rulka K., *Ksiądz Stanisław Chodyński bibliotekarz kapitulny i seminaryjny we Włocławku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1999, t. 72, s. 265–278 • Rulka K., *Zapiski do dziejów introligatorstwa we Włocławku*, „Studia Włocławskie” 2013, t. 15, s. 262–270 • Siegel S., *Ceny w Warszawie w latach 1701–1815*, Lwów 1936 • Siegel S., *Ceny w Warszawie w latach 1816–1914*, Poznań 1949 • Tomaszewski E., *Ceny w Krakowie w latach 1601–1795*, Lwów 1934 • Tomczak A., *Kancelaria biskupów włocławskich w okresie księgi wpisów (XV–XVIII w.)*, Toruń 1964 • Wiśniowska Z., *Katalog starych druków biblioteki muzeum zamku w Łańcut*, Łańcut 1974.